

5. Сухомлинський В. О. Вогнегривий коник. Казки. Притчі. Оповідання / упоряд. і передм. О. В. Сухомлинської. – [2-ге вид.] – К.: Вікар, 2008. – 200 с.

6. Савченко О. Я. Уроки-роздуми за творами Василя Сухомлинського. Методика читання у початкових класах : посіб. для вчителя / О. Я. Савченко. – К.: Освіта, 2007. – 334 с.

*Анотація*

*А.Я.Савченко*

**Художественные произведения Василия Сухомлинского для детей как источник воспитания ценностей**

*В статье раскрывается роль родного слова как отображателя национальных и общечеловеческих ценностей: вечности и ценности жизни, отношения времени и пространства, гуманизма и толерантности, этики поведения, красоты, любви к родной земле, Родине. Раскрыты источники литературного творчества педагога, рекомендации относительно применения художественных произведений В.Сухомлинского на уроках чтения.*

**Ключевые слова:** *ценности, литературное творчество В.О. Сухомлинского, воспитание словом, тематика произведений для детей, уроки-диалоги.*

*Summary*

*O.Ya.Savchenko*

**Vasyl' Sukhomlyns'kyi's Works of Art for Children as a Source of Teaching Values**

*The role of native word as a reflector of national and universal values: eternity and value of life, relationa of time and space, humanism and tolerance, ethics of behaviour, beauty, love to the native land, Motherland is revealed in the article. The sources of literary creativity of the pedagogue, recommendations as for implementation of V.Sukhomlyns'kyi's works at the lessons of reading are shown.*

**Key words:** *values, literary creativity of V.O.Sukhomlyns'kyi, teaching by the word, subject area of works for children, lessons-deliberations, lessons-dialogues.*

Дата надходження статті:

„2” вересня 2011 р.

УДК 37.013:372.04

**О.В.САРАЄВА**

кандидат педагогічних наук

(м.Херсон)

**Погляди сухомлинців на початкову освіту**

*У публікації представлено погляди дослідників спадщини В.Сухомлинського на проблеми навчання й виховання молодших школярів у Павлівській середній школі. Закцентовано на кандидатських дисертаціях як одній з форм вивчення педагогічної спадщини В.Сухомлинського*

**Ключові слова:** *сухомлинці, початкова освіта, кандидатські дисертації.*

Педагогічна система В.Сухомлинського є особливим явищем в українській педагогічній думці ХХ ст. Вона впродовж тривалого часу викликала інтерес багатьох учених, громадських діячів як на батьківщині (М.Антонець, Л.Бондар, Н.Калініченко, О.Савченко, О.Сухомлинська, В.Федяєва та ін.), так і за кордоном (М.Біблюк, М.Богуславський, А.Кокеріль, М.Мухін, В.Риндак, Ли Цзихуа та ін.).

Педагогічна система В.Сухомлинського, становить собою сукупність елементів педагогічного процесу, відображає засоби, методи, форми та прийоми досягнення поставленої мети. Вона цінна своєю цілісністю, завдяки якій набуває практичного дієвого характеру. Аналіз монографій та публікацій ученого показав, що життя, діяльність, науково-педагогічна спадщина В.Сухомлинського – це цілісна, науково-виважена, обґрунтована педагогічна система, яка була вибудована автором на основі розв'язання буденних навчально-виховних проблем упродовж 50-70-х рр. ХХ ст. У період, коли відступ від регламентованих норм трактувався як антирадянська діяльність і призводив до морального і фізичного знищення діячів.

Педагогічна система В.Сухомлинського знайшла свою реалізацію в авторській школі, що являє собою школу-комплекс, школу-родину, школу-лабораторію, школу радості і виховання справжньої всебічно розвиненої особистості, школу співдружності поколінь. Таким чином, в авторській школі Василя Сухомлинського упродовж 1948-1970 рр. були реалізовані його власні теоретичні погляди щодо управління, навчання і виховання, вироблені з урахуванням сучасних наукових надбань та вітчизняного й зарубіжного педагогічного досвіду.

Значне місце в педагогічній системі В.Сухомлинського належить навчанню дошкільнят і молодших школярів. Головним завданням навчання молодших школярів у Павлівській школі було:

- навчити дітей „читати, писати, спостерігати, висловлювати свою думку” [12, с.276];
- „щоб найперші поняття і уявлення про добро і зло, правду і неправду, гідність і негідність знайшли своє втілення в моральних стосунках між дітьми” [12, с.40].

У Павлівській середній школі складалася така система роботи в початкових класах: не оцінювати результати роботи учнів доти, доки вони не досягнуть позитивної оцінки, не навчаться працювати. Це сприяло реалізації принципу успіху у навчанні, створенню позитивного емоційного настрою, який став у Павлівші запорукою успіху учнів.

Учений зосередив також увагу на проблемі розвивального навчання молодших школярів, визначивши якісно нові факти щодо сутності і шляхів такого навчання. Василь Олександрович радив учителям за допомогою відповідного навчального навантаження і розвивального середовища прискорювати розвиток учнів, однак застерігав від перевантаження школярів. Особливо акцентував увагу Василь Олександрович на розумовому розвитку дітей, формуванні їх пізнавальної активності і самостійності в навчальній діяльності, системі подорожей до джерел думки і рідного слова, впливі навчання на фізичний і емоційний розвиток вихованців, ролі предметно-перетворювальної діяльності, спілкуванні з природою, праці і малюванні.

Починаючи з осені 1951 р., педагог розвинув та експериментально перевіряв ідею навчання дітей шестирічного віку. З шестирічками працювали по дві години на тиждень упродовж усього навчального року. Згодом групу павлівських дошкільнят батьки назвали „Школою радості”, а навесні 1952 р. вони вже „знали всі літери, писали слова, вільно читали і з нетерпінням чекали на справжні уроки – за партою” [8, с.114].

У роботі з дошкільнятами В.Сухомлинський використовував „подорожі” в природу, ігри, колективну працю. Адже головним завданням роботи з дошкільнятами педагог-новатор вважав: „вивчити як мислить кожна дитина, навчити її думати, пробудити в ній допитливість, інтелектуальні інтереси” [10, с.97].

У Павлівші уроки в початковій школі проводились у зелених класах. Для оптимального планування часу В.Сухомлинський пропонував дітям вранці (до шкільних занять) виконувати домашні завдання, а в другій половині дня читати, грати, займатися улюбленою справою, працювати на свіжому повітрі. Такий розпорядок дня, на переконання педагога, сприяв усебічному розвитку особистості.

У початкових класах, у „Школі Радості” ефективними були ті види робіт, у яких було поєднано слова вчителя, наочний образ, практичну діяльність дітей. Наприклад, складання оповідань, казок, книжок-картинок про природу, тощо.

Виховуючи молодших школярів, В.Сухомлинський широко користувався різноманітними формами, методами, прийомами і засобами. Так, драматизація казок, оповідань, байок, що спрямована на підсилення емоційного впливу навколишнього світу та розрахована переважно на дітей 7-10 років, сприяла розвитку мислення, мовлення, творчості учнів. Розумовому розвитку сприяли також олімпіади, що передбачали розв’язання арифметичних та геометричних задач, які були розраховані на дітей усіх вікових груп, і розвивали логічне та абстрактне мислення школярів. Шефство над інвалідами, літніми людьми, малюками, які через два роки підуть до школи, заклало основи ціннісних орієнтацій учнів, викликало почуття поваги, зацікавленості у результатах власної діяльності. Для учнів 1-4 класів проводилось Свято Казки з інсценуванням відомих народних і літературних казок.

Для учнів початкової школи В.Сухомлинським було створено 300 сторінок „Книги природи”: „Це – 300 спостережень, 300 яскравих картин, що закарбувалися в свідомості дітей” [11, с.129].

**Метою** публікації є з’ясувати погляди дослідників спадщини В.Сухомлинського на теорію і практику навчання і виховання молодших школярів.

Підходи В.Сухомлинського до навчання й виховання молодших школярів стали предметом вивчення та аналізу вітчизняних учених, громадських діячів, учителів-практиків і вперше почали висвітлюватись за радянських часів.

У контексті нашого дослідження заслуговують на увагу кандидатські дисертації як одна з форм вивчення педагогічної спадщини В.Сухомлинського. Впродовж 1977 – 1990 рр. у СРСР було захищено 28 досліджень такого типу, 3 з них присвячені висвітленню різних аспектів навчання й виховання молодших школярів.

Так, проблему організації естетичного виховання молодших школярів висвітлено Т.Будняк [4]. Дослідниця зазначає, що В.Сухомлинський розглядав естетичне ставлення особистості до світу як складну структуру, що складається з естетичного сприйняття, здібностей до оцінки, до творчої діяльності [3]. Новаторський внесок В.Сухомлинського у вирішення цієї проблеми, на думку автора дисертаційного дослідження, полягає у ставленні до естетичного виховання в початкових класах як цілісного процесу, що забезпечує фундамент подальшого розвитку дитини, її естетичне світосприйняття.

Питання виховання радянського патріотизму молодших школярів – тема дисертаційного дослідження Н.Базилевич [29]. Нею подано цілісну характеристику поглядів педагога, проаналізовано методику виховної роботи Павлівської середньої школи й розроблену

В.Сухомлинським систему патріотичного виховання. Ми підтримуємо думку автора, що основними її компонентами були: „глибоко продуманий зміст виховної роботи, своєрідна методика, продиктована специфікою віку учнів, нові його форми, шляхи і засоби” [1, с.14]. Крім того, дослідниця, акцентує увагу на важливості для патріотичного виховання молодших школярів історико-краєзнавчої діяльності, суспільно корисної праці, позакласного читання, шкільних свят і спеціального циклу бесід про громадянськість.

Педагогічна проблема підготовки дітей до школи стала основою дисертаційного дослідження Г.Сухорукової [13]. Нею з'ясовано, що підготовка дітей до школи виступає умовою удосконалення процесів виховання і навчання в педагогічній системі В.Сухомлинського. Дослідниця переконана, що готовність до школи Василь Олександрович розумів як „складну структуру, в якій органічно поєднані фізичні, інтелектуальні, моральні та естетичні якості майбутнього школяра, що необхідні йому для оволодіння новим видом діяльності – навчанням – і становлення соціальної позиції як учня і члена колективу” [13, с.6]. Важливою складовою у системі готовності вважає дослідниця інтелектуальну готовність. Її структурними компонентами виділяє: допитливість, загальна пізнавальна активність, вміння спостерігати і виділяти головне, добре розвинуте усне мовлення і уява, вміння читати, розв'язувати задачі на кмітливість і вміння сприймати слово педагога.

У другий період розвитку впродовж 1990 – 2000 рр. в Україні та Росії було захищено 1 докторську і 17 кандидатських дисертацій, в 4 з них аналізуються ідеї В.Сухомлинського стосовно різних аспектів діяльності молодших школярів.

Проблему виховання моральних цінностей дітей молодшого віку дослідив А.Семез [9]. Він розглянув генезу моральних цінностей в історії філософсько-педагогічної думки, розкрив теоретико-практичний досвід Павлиського вчителя з даної проблеми, довів необхідність творчого застосування його педагогічної спадщини в сучасних умовах. А.Семез підкреслив, що В.Сухомлинський уперше в вітчизняній педагогіці підійшов до морального виховання з позицій гуманізму, формування дитини як неповторної особистості, індивідуальності, а виховання моральних цінностей розглядав крізь призму „внутрішніх психологічних чинників: почуття, переконання, переживання, звички, відчуття” [9, с.15].

Основні підходи В.Сухомлинського до формування творчої особистості молодшого школяра визначено Г.Бондаренком [3]. Розвиваючи свої міркування, автор показує якісну специфіку й футурологічне спрямування процесу формування творчої особистості молодшого школяра в педагогічній спадщині В.Сухомлинського, його концептуальна ідея, основні структурні елементи; подано характеристику важливих творчих якостей; визначено поняття „дитяча творчість”. Воно базується на критеріях створення учнем суб'єктивно нового у зовнішньому світі і виявлення нового в собі, розроблено модель творчої особистості молодшого школяра за В.Сухомлинським. Її складовими компонентами є пізнавальний, мотиваційний, емоційно-вольовий, конституційний.

Проблема розвитку пізнавального інтересу молодших школярів у педагогічній спадщині В.Сухомлинського стала предметом кандидатського дослідження М.Дубінки [5]. Визначену проблему автором розглянуто як складову частину гуманістичної цілісної педагогічної системи, основу якої становить творчий підхід до її реалізації в навчально-виховній роботі школи. М.Дубінка прийшов до висновку, що Василь Олександрович у своїх роботах не тільки обґрунтував важливість цілісного підходу до проблеми пізнавального інтересу в формуванні гармонійно розвиненої особистості, але й розкрив її сутність, зміст, специфіку методів і форм. Дослідник вважає, що ефективність розвитку пізнавального інтересу учнів у цій педагогічній системі залежить від отримання наступних дидактичних умов: „чіткої підготовки, організації та проведення навчально-виховного процесу загалом; наявності у школярів певного обсягу знань та сформованості основних інтелектуальних умінь і навичок необхідних для успішного оволодіння змістом середньої освіти; створення позитивного інтелектуально-емоційного клімату в процесі навчання, що сприяє атмосфері зацікавленого ставлення учнів до навчання; рівня розвитку пізнавальних сил і здібностей кожної дитини; вміння школярів самостійно осмислювати й засвоювати навчальний матеріал; наявності у змісті початкового навчання спеціальної системи пізнавальних завдань та використання проблемно-пошукових способів їх розв'язання” [5, с.13].

Процес реалізації ідеї розвивального навчання молодших школярів у творчій спадщині В.Сухомлинського розглянуто у дисертації Н.Безлюдної [2]. Дослідницею визначено розвивальне навчання як актуальну проблему експериментального дослідження. Н.Безлюдна підкреслює, що Василь Олександрович довів доцільність навчання, спрямованого на розвиток дитини як суб'єкта особистісної діяльності. Дослідницею вивчено, проаналізовано та творчо модифіковано досвід „Школи радості”, на основі чого розроблено експериментальну програму інтегрованого курсу „Уроки мислення”. В ході дослідження автором створено теоретичну модель розвивального навчання В.Сухомлинського.

Характерною ознакою розвитку сухомліністики пострадянського періоду є звернення до вивчення категорії молодших школярів. Дане твердження підкріплено захистом дисертаційних досліджень М.Дубінки, Н.Безлюдної, А.Семеза, Г.Бондаренка.

У пострадянський період у визначенні тем наукових досліджень простежується та сама тенденція, що і в радянський час: науковці шукають у спадщині В.Сухомлінського відповіді на питання сучасності. Підтримуємо думку академіка О.Сухомлінської про те, що „ідеї Сухомлінського, які не знайшли повного застосування в свій час, значно вплинули на подальший розвиток педагогічної науки і практики – вони лягли в основу широкого руху „педагогіки співробітництва”, ...ввійшли органічною складовою в сучасну реформовану початкову школу України, за ними працюють різні навчальні заклади...” [13, с.386].

На сучасному етапі сухомліністика поповнилась яскравими науковими дослідженнями. Впродовж 2001 – 2011 рр. в Україні та Росії було захищено 16 кандидатських дисертацій, 4 з них присвячено вивченню діяльності молодших школярів.

Питання реалізації принципу успіху в навчанні представлено Л.Ткачук у кандидатській дисертації [16]. Вона основі використання досвіду педагога-новатора теоретично розробила й експериментально перевірила методику досягнення успіху в навчанні. Автор довела, що Василь Олександрович розглядав його як „інтегративний компонент загальної системи освіти (формування особистості), вбачаючи його значення насамперед у максимально повній самореалізації кожної дитини, виразно виявляючи у розумінні цієї проблеми ознаки особистісно-орієнтованої системи навчання” [16, с.10]. У ході дослідження Л.Ткачук проаналізувала авторську систему В.Сухомлінського з забезпечення успіху в навчальній діяльності молодших школярів і розробила структурну модель компонентів успіху.

У цьому ж році у Кривому Розі Н.Тарапакою захищено кандидатську дисертацію [14], в якій на прикладі діяльності „Школи радості” дослідницею показано організацію поступового переходу від однієї вікової групи до іншої. Визначено, що велику роль в емоційно-естетичному розвитку дітей в спадщині В.Сухомлінського відіграють вчителі і батьки. Виділено основні засоби виховання емоційно-естетичних почуттів: природа, музика, казка, художнє слово, навколишнє середовище.

Виховання поважного ставлення молодших школярів до батьків у науковому доробку В.Сухомлінського стало предметом дисертаційної роботи російської дослідниці О.Тимофеевої [15]. Поважне ставлення до батьків у Павлиші вона як визначила як інтегративну характеристику особистості, яка відображає сформованість когнітивного, емотивного, діяльнісного компонентів; розробила власну модель реалізації концепції В.Сухомлінського з виховання поважного ставлення молодших школярів в умовах сьогодення, що включає мету, концептуальну ідею, принципи, зміст, напрями, методи, засоби, форми виховання, результат. На думку дослідниці, ефективність функціонування цієї моделі забезпечується сукупністю педагогічних умов, серед яких: активізація співробітництва школи і сім'ї, залучення творів В.Сухомлінського до змісту сучасних програм початкової освіти, створення в сім'ї гуманно-особистісного середовища, підвищення авторитета батьків, врахування психолого-педагогічних особливостей молодшого школяра.

Книжку як засіб виховання молодших школярів у педагогічній спадщині В. Сухомлінського розглянуто в дисертаційному дослідженні Л.Заліток [6]. Авторкою визначено й репрезентовано особливості роботи молодших школярів з книжкою у Павлиській середній школі, де з цією метою застосовувалась система форм і методів, а саме: створювалась відповідна емоційна атмосфера (організовувались куточки думки, Кімната казки, книжкові виставки, Свята книги і рідного слова, літературні гуртки, створювались плакати, стенди); використовувались різні види читання як спосіб прилучення учнів до книжки (читання вголос художніх творів, виразне читання, колективне читання, мовчазне читання, читання вдома для батьків, літературні читання); складалися списки книжок для читання дітей різного віку.

У ракурсі вивчення проблеми розвивального навчання молодших школярів в українській педагогічній науці (60-90 рр. ХХ ст.) О.Замашкіною [7] окрема увага приділяється системі розвивального навчання В.Сухомлінського. Автор підкреслює, що вчений не вживав безпосередньо у своїх працях терміну „розвивальне навчання”, однак у широко використовував вислови „всебічний розвиток”, „розвиток мислення”, „розумовий розвиток”, „творчий розвиток”, „духовний розвиток”, „емоційний розвиток”, „інтелектуальний розвиток”, „розвиток потреб, інтересів”. На думку О.Замашкіної, ці словосполучення – складові розвивального навчання.

Дослідниця підкреслює, що внесок В.Сухомлінського в теорію і практику розвивального навчання полягає в:

- акценті уваги на важливості психофізіологічних основ розвитку школярів у навчальному процесі;

- втіленні в роботу Павлівської середньої школи різних теорій взаємозв'язку навчання і розвитку, розроблених Л.Занковим і Г.Костюком;
- спрямуванні методики початкового навчання на розвиток активності, ініціативності, самостійності учнів, розвиток їх творчого потенціалу в розумовій праці;
- використанні активних методів, що сприяють „саморуку розвитку”: самореалізації, стимулюванню, самовихованню, самонавчанню, самопізнанню особистості учнів у співпраці з дорослими і ровесниками [7].

Отже, питання початкової освіти знаходились в предметному полі науковців упродовж усього періоду розвитку сухомлиністики – окремого напрямку, представники якого, спираючись на творчий доробок В.Сухомлинського, досліджують і поширюють його спадщину, підтримують досвід реалізації й розвиток його ідей в Україні та за її межами.

#### **Список використаних джерел та літератури:**

- 1.Базилевич Н. Г. Проблемы патриотического воспитания младших школьников в педагогическом наследии В. А. Сухомлинского : автореф. дис.... канд. пед. наук : 13.00.01 / Н. Г. Базилевич. – К., 1982. – 16 с.
- 2.Безлюдна Н. В. Ідеї розвивального навчання молодших школярів у творчій спадщині В. О. Сухомлинського : дис.... канд. пед. наук : 13.00.01. / Н. В. Безлюдна. – К., 1998. – 210 с.
- 3.Бондаренко Г. Л. Формування творчої особистості молодшого школяра в педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського : дис.... канд. пед. наук : 13.00.01. / Г. Л. Бондаренко. – Умань, 1999. – 201 с.
- 4.Будняк Т. Г. Проблемы эстетического воспитания младших школьников в педагогическом наследии В. А. Сухомлинского : дисс.... канд. пед. наук : 13.00.01. / Т. Г. Будняк. – К., 1977. – 191 с.
- 5.Дубінка М. М. Розвиток пізнавального інтересу в молодших школярів у педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського : дис.... канд. пед. наук : 13.00.01. – Кіровоград, 1998. – 191 с.
- 6.Заліток Л. М. Книжка як засіб виховання молодших школярів у педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського : автореф. дис.... канд. пед. наук : 13.00.01 / Л. М. Заліток. – К., 2011. – 21 с.
- 7.Замашкіна О. Д. Проблемы развивального навчання молодших школярів в українській педагогічній науці (60-90 рр. XX століття) : автореф. дис.... канд. пед. наук : 13.00.01 / О. Д. Замашкіна. – К., 2005. – 20 с.
- 8.Князюк В. Світ маленьких гуліверів / В. Князюк // Вітчизна. – 1971. – № 1. – С. 110–125.
- 9.Семез А. А. Виховання моральних цінностей молодших школярів в педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського : дис.... канд. пед. наук : 13.00.01 / А. А. Семез. – Кіровоград, 1998. – 173 с.
10. Сухомлинський В. О. Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості / В. О. Сухомлинський // Вибр. твори : в 5 т. – К. : Рад. школа, 1976. – Т. 1. – С. 55–206.
11. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям / В. О. Сухомлинський // Вибр. твори : в 5 т. – К. : Рад. школа, 1977. – Т. 3. – С. 7–279.
12. Сухомлинський В. О. Павлівська середня школа / В. О. Сухомлинський // Вибр. твори : в 5 т. – К. : Рад. школа, 1977. – Т. 4. – С. 7–390.
13. Сухорукова Г. В. Подготовка детей к школе как педагогическая проблема в теории и практике В. А. Сухомлинского : автореф. дис.... канд. пед. наук : 13.00.01. / Г. В. Сухорукова. – К., 1987. – 20 с.
14. Українська педагогіка в персоналіях : у 2 кн. Кн. 2 : навч. посіб. / за ред. О. В. Сухомлинської. – К. : Либідь, 2005. – С. 380–386.
15. Тарапака Н. В. Проблема емоційно-естетичного розвитку особистості дітей дошкільного та молодшого шкільного віку у творчій спадщині В. О. Сухомлинського : дис.... канд. пед. наук : 13.00.01. / Н. В. Тарапака – Кіровоград, 2000. – 210 с.
16. Тимофеева О. С. Воспитание уважительного отношения младших школьников к родителям в педагогическом наследии В. А. Сухомлинского : дисс.... канд. пед. наук : 13.00.01. / О. С. Тимофеева – Оренбург, 2005. – 200 с.
17. Ткачук Л. В. Педагогічне забезпечення успіху в навчанні молодших школярів у творчій спадщині В. О. Сухомлинського : автореф. дис.... канд. пед. наук : 13.00.01 / Л. В. Ткачук. – Умань, 2001. – 227 с.

#### **Анотація**

**Е.В.Сараева**

#### ***Взгляды сухомлинистов на начальное образование***

*В публикации представлены взгляды исследователей наследия В. Сухомлинского на проблемы обучения и воспитания младших школьников в Павлышской средней школе. Акцентировано на кандидатских диссертациях как одной из форм изучения педагогического наследия В. Сухомлинского*

**Ключевые слова:** *сухомлинисты, начальное образование, кандидатские диссертации.*

#### **Summary**

**L.V.Sarayeva**

#### ***The Sukhomlinist's Views to the Elementary Education***

*The publication presents the views of researchers of the heritage of V. Sukhomlyns'kyi about the problems of education and training younger schoolchildren in Pavlyshka secondary school. It focuses on master's theses as a form of learning of V. Sukhomlyns'kyi's pedagogical heritage.*

**Keywords:** *sukhomlinistes, elementary education, master's theses.*

Дата надходження статті:

„2” вересня 2011 р.